

Рк Ц, 03
Ш 64

В. Флорен

К. Широцький

СТАРОВИННЕ МИСТЕЦТВО
на УКРАЇНІ

Видавниче Т-во „Криниця“ у Києві.

397 КРАТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ +

Инд. Ш03 Ш64 Инв. № 2432128

Автор Широцкий К.

Название Старовинне

Мистецтво на Україні

Место, год издания К. 1918г

Кол-во стр. 23с : ил.

-"- отд. листов _____

-"- иллюстраций _____

-"- карт _____

-"- схем _____

Том _____

вып. _____

Конвол _____

Примеч

8. 11.

1998
3.11 - розкр 1
21/11 - 1114099
99
4.11 - 2661H
2000
6.09 - Мавьков с.м.
2002
21.01 - 14309с
2010
1.06 - 12064H

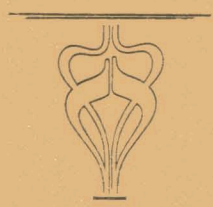
Кривиз

1403

К. Широцький.

24321284

Старовинне мистецтво
══════ на Україні. ══════

Київ.
Видавниче Т-во „Криниця“.

Відбиток з книги: О. Дорошкевич і
Л. Білецький „Хрестоматія по історії
української літератури“, Т. I, вип. I

Київ.
Друкарня Дніпровського Союзу Споживчих Товариств.
1918.

Старовинне мистецтво на Україні.

кожній країні є своє мистецтво; мав його й наш народ на протязі свого історичного життя, але перший значний розвиток його припадає на X—XII вв., коли в нашій культурі переважали Византійські впливи. Доба та зветься порою византійсько-українського мистецтва, хоча в дійсности наше мистецтво тієї пори уявляло з себе спадщину багатьох віків самодіяльності народу й численних сусідських впливів, окремих від византійських.

Силу памяток залишили на українських землях культурні і варварські племена, що тут жили до тієї пори, як прийшов сюди наш народ; тим-то старовинности греків і скитів та переживання їх в мистецтві мандрівників, що переходили нашим краєм від II ст. по Р. Х., несучи сюди свої примітивні вироби далекого і близького Сходу, одбилися на багатьох староукраїнських мистецьких утворах, чи то поганських чи християнських.

Поганську свою давнину ми знаємо з багатьох дрібних річей, що знаходяться у могилах, та з літературних переказів. Наприклад, літописи розповідають про поганських богів, даючи знати, що то були чоловікоподібні різьби з різних матеріалів—камению, дерева, золота і срібла, пишні, як взагалі всі східні вироби. Один старовинний стовп, різьблений на взір людської постаті з 4-ма лицами на кожному з 4-х ребер, знайдено р. 1848 в р. Збручі; на підставі цього стовпа, що є провінціяльним архаїчним утвором такої поганської плястики, можна міркувати про пишні утвори поганської культури на Україні.

Збручанський стовп має на собі такі подробиці, котрі вказують на звязок з давніми грецькими мотивами: людські фігурки внизу, що взялися за руки, передають вакхічну сцену, а четверо нижчих фігур, що зігнувшись тримають на своїх головах і руках весь монумент, суть далеким спо-

Так званий „Идол Світовита“.

мином про клясичні каріатиди; але все це виконане не круглою різьбою, а дуже плескатою і в геометричних формах, просто і без

Різьба на скелі з с. Буші.

вправности, що була колись то у старогрецьких майстрів. Такі самі плескати, цілком геометричні форми можна бачити ще на одній, теж, здається, поганській різьбі, що заціліла в с. Буші на скелі над річкою Мурафою, де показано чоловіка на колінах з піднесеним жер-

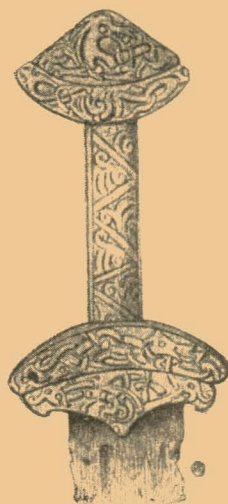

Ритування на розі з „Чорної могили“.

товним келихом перед деревом, на котрому сидить півень, а ззаду нього ще покладено фігуру звіря—оленя на підставці; свящ. дерева

птахи і звірі по річці, котрим дійсно вклонялися наші давні предки. З інших предметів поганської старовини можна ще показати один ріг до пиття, обкований сріблом, такий самий, який видно в рупі згаданого поганського бога. На цьому розі вирито в сріблі, сцену полювання і бійку фантастичних грифусів (разом—лев і птах) з гадами серед плетеної орнаментациї. З надмірної різкості рисунку, а також з того, що майстер переплутав незнайомі йому форми, видно, що це місцева переробка чужих грекосхідних (орнаментация тут арабська) мотивів, що йшли до нас разом з торговельними та іншими зносинами, а ті зносини були дуже широкі, бо Україна з своєю столицею Київом стояла саме посередині між Європою та Азією й між полуднем (греками) та північю (фінами, норманами).

На стосунках з норманами, фінами, тюрками, арабами, греками виростили українська дружинна організація та її приладдя — мечі, шапки, тарчі, різні промисли (ювілірство, емальерство¹⁾, гончарство), горожанський устрій, своє право і матеріяльне багатство, яке дало культурну перевагу Русі над сусідами, так що в X в. літописи та чужоземні подорожники розкривають перед нами величню, зовсім не перебільшену картину багатства і краси тодішнього византинізованого життя, стверджену самими пам'ятками. „Стольний Київ“ став культурним осередком на всю Східню Європу, особливо коли перейняв християнство, а з ним все, що витворила византійська православність в сфері умілости, побуту, права і т. ин.

Держалко Норманського меча.

Византійська культура на ту пору була найвищою в світі: її будівництво, мініатюрне малярство в рукописах²⁾, фрески³⁾ і мозаїки⁴⁾, різьби, емалі й інші дрібні артистичні діла заховували в собі сліди

¹⁾ Емальерство—спосіб малярства на металі через розтоплювання в ньому кольорових полив чи шмальців.

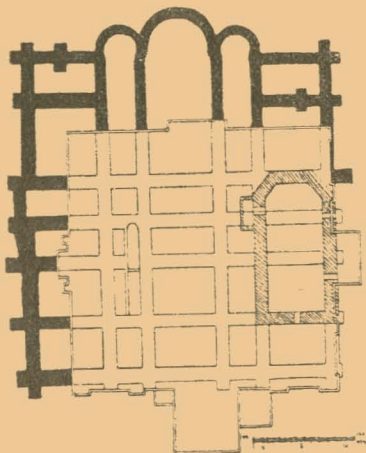
²⁾ Рукописи тої пори за дуже давнім класичним прикладом прикрашалися мальованими образками тк. зван. мініатюрами (від слова мінія—особлива червона фарба).

³⁾ Фреска—малювання, роблене на вохкій, свіжій ще (fresca) стіні.

⁴⁾ Мозаїка—малювання, роблене не фарбами, а викладками з різнокольорових камінчиків або скла.

геленістичної культури ¹⁾, розвиненої колись в східних містах — Олександрії, Антіохії то що. Як ті центри колись зосереджували культурні придбання Сходу й Заходу, ваблячи до себе з цілого світу найкращих артистів, так тепер таким міжнародним центром стала Візантія, вплив якої полегчувався завдяки припливу варварського елементу до візантійського війська й людности. Варварський елемент допомагав розносити візантійську культуру по світу; дякуючи тому, ми маємо можливість пізнати багато з пам'яток нашого колишнього мистецтва, бо те, що в нас пропало або стоїть знівечене, десь по інших місцях зберіглося цілісним і свідчить про силу колишньої візантійської краси.

Зносини наші з Візантією провадилися або через колонії грецькі в Криму і на Кавказі або безпосереднє з столицею, особливо після походів Олега й Ігоря. Кн. Володимир прийняв хрещення з Херсонесу, що межував з Кавказом та Мал. Азією і звідтіля заніс до нас перші християнські пам'ятки, що мали східно-візантійські відміни. Володимир покидав поганські кумири і почав закладати натомісьць храми і між иншим — славу Десятинну церкву в Києві, що наближається своїми формами до східно-візантійських храмів Кавказу й Малої Азії, а почасти й Херсонесу. Ця церква, як то показали розкопки, мала базиліковий тип, відмінний від центрового ²⁾. Церква ця мала четверокутний

План Десятинної церкви.

подовжний план з підковоподібними кружалами для вітарів і була розділена вдовж на три нави рядами колуни, що йшли від західної стіни до самих вітарів. Десятинна церква ріжнлася сим від пізніших храмів, що теж мали по три подовжних нави, але перехрещених перед вітарем навою поперечною з банєю над перехрестям. Десятинна церква була пишно прибрана мармуровим обкамінюванням, різьбами та малюваннями з мозаїкою. То була найкраща і найбагатша в свій час церква, а коло неї стояли камяні і дерев'яні князівські та боярські палаци, теж багато оздоблені малюванням і золотом. Вони ще мали тоді простий трьохчастковий уклад

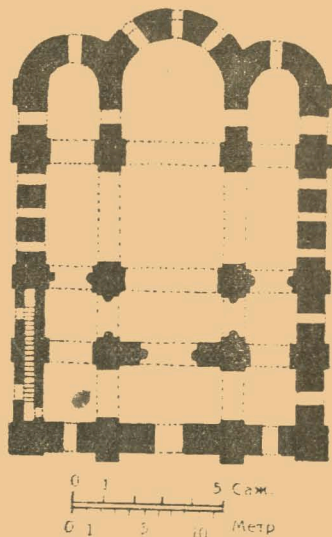
¹⁾ Так зоветься та культура, що повстала на ближчому сході в Європі і в північній Африці під впливом греків після походів Олександра Македонського.

²⁾ Накритого круглою банєю.

помешкань, подібний до внутрішніх сільських хат, тільки певно на кількох поверхів (гридні, повалуші, одрини). Такі дерев'яні хороми стали певно початком найдавніших дерев'яних храмів, які клялися всюди по Україні й котрих в одному Києві 1015 р. згоріло 400 чи 700; подібні до каплиць „клітські“ церквочки з одним зрубом або з прикладеними до нього ще двома для бабинця й вівтаря затрималися були на Україні до козацької пори і по них, особливо в Карпатах, на Волиню і на Поділля ми можемо тепер міркувати, яке то було найдавніше наше церковне будівництво; тільки верхи тих зрубів були інші без пізніших вигинчастих барокових форм, а форми наметової, чи стіжкової.

Ярослав Мудрий, син кн. Володимира, зав'язав вже тісні зносини з самою византійською столицею, і Київу надав вигляду правдивого столичного міста, прикрашеного прекрасними золототерхими церквами. „Золотими Ворітьми“ (брамою, що мала зверху церкву), фортечними стінами та плянами з князівськими теремами і критими галеріями для торгових і різних громадських потреб. Весь гурт тих будов зазначив в своєму слові митр. Іларіон, не згадавши тільки того, що все те робилося за Царгородським прикладом.

Числені кам'яні церкви XI—XII вв., з котрих де-які до нас заціліли у Києві, в Чернігові, Володимирі-Волинському, Переяславі, Каневі, мають декілька неоднакових типів, що різняться не кількістю бань, а й своїми плянами, конструкційними особливостями, формами серединних деталей і висадами. В цілому маємо серед цих типів великі четверокутні соборні церкви з багатьма подовжними й поперечними навами, лісом стовпів, численими банями, винутими з східньої стіни вівтарями, круговими галеріями (Св. Софія у Києві) вдовж бокових і фронтонних стін та з вежами на їхніх кінцях, далі — простіший тип четверофронтонних церков з трьома вівтаровими апсидами, з різною кількістю стовпів в середині і з одною вежею з надвору (Михайлівський монастир і Видубецький монастир у Києві).

План церкви св. Кирила.

чотирьохкутні храми без виступаючих апсид і веж, але з банєю на 4-х стовпах (церква на св. брамі в Лаврі), невеличкі одноапсидові церквочки без

і без стовпів, а часом і без апсид, а лише з печеркою або склепиком у східній стіні, як то в Київських печерних храмах та в гробовцях при надземних церквах (Берестовський Спас у Києві); зовсім з боку стоять круглі церкви, як от у Володимирі-Волинському.

В конструкції цих церков здалося вже дві давніх системи— базилікова й центрова—одна четверокутня з подовгастими навами, друга в основі своїй кругла і з банєю. В найстаріших центрових будовах в Римі й Византії баня лежала просто на круглих стінах, а після сперлася, на колюми і стовпи, покладені в круг і злучені луками; ще пізніше довкола такої круглої або 8-гранної основи стали виводити стіни на 4 боки й так зявилося (ц. Сергія та Вакха) сполучення обох типів; в царгородському храмі св. Софії воно виявилось вже в простій і добре обґрунтованій системі з величезною банєю, покладеною на 4 великих стовпах, підпертих бічними навами, але баня там ще без шиї; пізніше з'явилася й ся прикмета, що йде з Вірменії й спопуляризувалася в IX в., дякуючи славній „Новій базиліці“ царя Василія Македончика; сей тип відбивається у нас на Україні.

Старий Чернігівський собор, збудовано ще під тими самими впливами, що й Десятинну церкву, але Київські і інші церкви кладуть собі завдання оперти баню з шиєю на 4-х підставах, уживаючи до того слупів виведених з середини четверостінного плану, поділеного тими стовпами ніби на три нави і звязаного склепами з зовнішніми стінами, які разом давали кубову форму, вінчану банєю й вигнутими верхами, бо ті склепи, що спиралися на внутрішні стовпи і зміцнені півстовповими виступами (пілястрами) стіни, вже не мали кроков, а просто побивалися мідю, циною чи деревом на своїй поверхні; стіни муровалися з квадратних цегол і з дикого каменю та червонуватої (від домішки меленої цегли) рощини, кожних два рядки цегли з надвору зарівнювалися рощиною, а кожен 3-й рядок залишався не замощеним; тим самим стіни мали зверху пасматий вигляд; крім того вони були ще попрорізувані розколистими вузькими вікнами і просто-вісьнями пілястрами, а східна стіна мала вівтарові кружала, що були часом круглі, часом гранчасті як і бані на горі та вежі на західній стіні. Таку церкву не так легко було вивести: баня вимагала технічної вправності і в західній Європі напр. в ту пору бань не вмели виводити, а клали одні базиліки. Де-які риси західнього будівництва є одначе в наших церквах, як от: вежі на фронтах, спосіб прикрашати апсиди, бані і стіни стовпцями. Найславнішою з старих київських

церков була церква св. Софії, що стоїть ціла до нині. Вона мала 15 сферичних (тепер грушовидних) бань, дуже складний позем-

Фронтонний бік св. Софії.

ний план і такі ж перекрої. В середині її первісно було 5 подовжніх і одна передвіттарова поперечна нава, 5 віттарів (нартекс притвор), два ряди відкритих (первісно одноповерхових) галерій і дві вежі на фронті. Через галерії з середини віттаря можна було обходити навкруги церкви, не виходячи на двір. Головніші відміни софійської архітектури звязані як раз не з Царгородською Софією, а з церквами Сирії, Вірменії й Малої Азії та з західними впливами (собори в Трирі, Вормсі і др.). Цілковитого подobenства, одначе, св. Софії немає ні на Заході, ні на Сході: вона уявляє з себе самостійну пам'ятку світової умілости, що стоїть на своєрідному ґрунті, бо насправжки має багато спільного з планом церкви Десятинної, навіть не тільки в плані, а й в деяких конструкціях і в оздобах. Є одначе гадка, що зразком сеї церкви була нова базіліка Царгородська, котру списав патріарх Фотій, а та базіліка була теж звязана з східним мистецтвом.

Інші храми XI—XII вв., що зацілили до нас, являють простіші варіяції того самого типу. Така велика церква Печерська і Михайлівська, Видубицька, Кирилівська та інші. Тип сеї з часом мінявся

Церква св. Василя в Овручі.

ї в XII в., напр., церкви стають коротшими, кількість стовпів зменшується і віттарі вже не видовжуються або по крайній мірі всі троє стають в одну міру; на стінах з'являються декоративні прикмети романського стилю (півколуни замість пілястрів, різьблені плетінками головки коломи; звислі декоративні аркатури, напр. в церкві Елецькій або в Пятницькій у Чернигові, в Овручі і др). Церков взагалі будували багато і присвячували їх, як і в Візантії святим, імена котрих поспли фундатори (Ярослав поклав церкву Георгія, його жінка Ірина—ц. св. Ірини, Святополк—ц. Михайла і т. д.), або святим, котрі мали особну шану на Україні—перш за все Богородиці—власне Успенню (Десятинна церква, Печерська у Києві і по других місцях), на честь Влахернської гробниці з ризою Богородиці, що вона лишила піднісись на небо після Успення, прор. Ілії і Предтечі—основоположникам пустиножительства, котре так поважалося в Києві, архистратигові Михайлові, що став за візантійським прикладом покровителем війська, Борисові й Глібові національним святим, культ котрих збільшував авторитет князівської влади, Миколасві, про котрого в ту пору під впливом перенесення мощей ходили оповідання, Дмитрові, бо в ту пору появилася було на Русі накривало з його мощей і т. д. Взагалі те що дає мистецтво тої пори, тісно було звязане з загальними інтересами культури, літературними новинами, потребами культу, служило возвеличуванню князів і самої української землі, не дурно князі будували храми і мали при собі придворних артистів, були серед них і архітекти, як от Петро Милоніг, Олекса на Волині, Іван в Полоцькій землі.

З тодішньою культурою в цілому були звязані і внутрішні оздобы церков—мозайками та фресками, різьбами і різнобарвними вкладками на стінах і долівках (інкрустації). Всі священні сцени й поєтаті в церквах розміщалися згідно з каноничними приписами й тою символікою, що знаменувала собою церкву Христову на землі. Тому в бані, наче в небі, містили Христа, що оглядав вірних, в ший над ним апостолів, що разнесли по світу Христову истину, на трьохкутниках поміж луками під шисю—Євангелістів, авторів св. Євангелія; у віттарі містився образ Владичиці, що лучить небо з землею, під Нею—тайни свхаристичної, на якій стоїть віра Христова, а поруч—образи святих, що написали церковні відправи; стовпи прикрашались поєтатами стовпів церкви—св. отців, мучеників, стіни—сценами з життя Христа та з історії церкви, західна стіна прикрашалася сценою страшного суду, що прийде на вірних, коли зайде сонце їх життя.

Найбільш складними і цінними з артистичного боку можна уважати декорації Київської Софії. Сполучення мозаїки й малювання, різьб та інкрустацій, в ній знов показує на звязок з східним християнством, бо в самій Візантії уживалося що-небудь одне, а не така мішанина. Мозаїки пабиралися з камяних та скляних кольорових штук, вдушених в тинк по задалегідь витиснутому контурові. Камінчики в мозаїці уживалися до матових поверхонь (лиця, гори), скло— до блискучих частин; після викладалися з золотих шматочків, так само як і ті місця на фігурах, які треба було засвітити; зміст мозаїкових образів, уміщених в Софійському вівтарі, в бані і під баньою, відповідає вищезгаданому каноничному принципові.

Представлений в Софійській бані Вседержитель (в образі Христа)—величний; він має східний тип лица; кольори його одежі грають на золотому тлі; з боків Христа наче на 4 краях світу четверо архангелів з староримськими знаменами і кулями земними, бо в ту пору гадали, що землею правлять ангели — „миродержавці“. На кожній кулі хрест; се осередок землі з Голгоєю. Один з Софійських

архангелів, що зостався зовсім цілим, є надзвичайно гарним утвором мистецтва: фігура його прекрасна, лице уявляє правдивий класичний тип, убрано його в царську одежу, що ясно показує на Візантію. Нижче зацілили Ап. Павло і Єванг. Марко. На вівтарових стовпах (з т. зв. тріумфальним луком), саме проти західної брами храму, уміщено сцену Благовіщення, розділену на дві половини: окремо — архангел і окремо — Богородиця. Це так зустрічають кожного, хто

входить до храму, звісткою про Христа. На постаті Пресвятої Діви відбилось апокрифічне оповідання про перебування Її в храмі Єрусалимському за пражею пурпурової завіси. Обидві ці постаті, що стано-

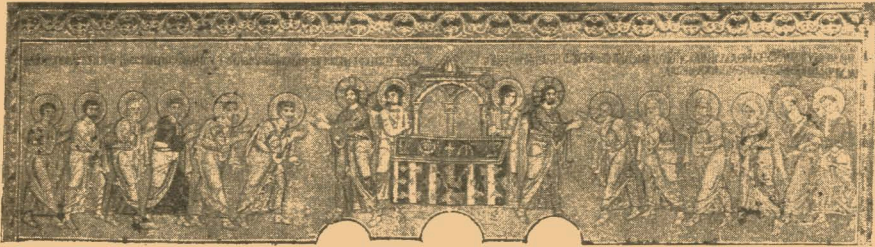

влять цілу сцену, надзвичайно делікатні, повні руху і сили, а особливо Архангел, що дійсно ступас до Пречистої. Серед інших фігур визначаються образи 40 мучеників на луках і у вітварі—, незвичайно величний образ Богородиці з піднесеними на молитву руками, на Її накривалі сяють три зорі (це слід апокрифа про Благовіщення, коли звізда сідала на голову й обидва рамена Богородиці, а після вступила в Її уста і була з Ній до Різдва Христового), за пояс заткапо білу хустку, під взутими в черво-

Мозаїковий образ Владичиці в вітварі св. Софії. ні чоботи ногами поставлено підніжок, як то уживалось при двірських церемоніях у Візантії. Богородиця, наслідуючи тиц, так зван., орант старохристиянського мистецтва, тут молиться за грішний світ, якого вона є твердою, непорушною оборонницею, наче міцна стіна; через те цей образ Богородиці дістав назву „Нерушимої Стіни“.

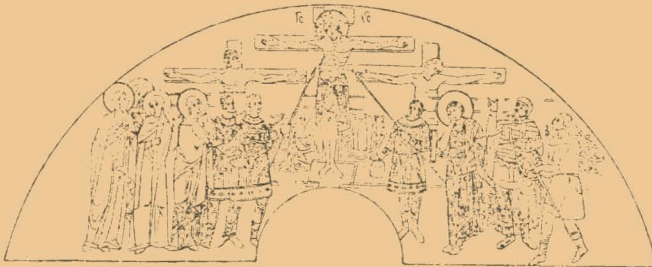
Під Нерушимою Стіною йде дуже жива сцена свхаристії, в котрій представлено як Христос, стоячи за престолом наче в церкві причащає апостолів, над престолом стоїть, так званий, кіборий, котрого майстер не вмів покласти в перспективу і через те умістив за престолом; Христа повторено двічі й апостоли йдуть з двох боків відзиваючись на його заклик: „прийміте ядіте сіє єсть тіло мое“ й „пийте от нея всі...“ так підходять до вітваря, складаючи побожно

руки, диякони на службі божій; певно що зміст сеї сцени византійська іконопись взяла з літургії. На Київо-Софійській мозаїці кидається у вічі сімметріяльний розклад композиції з боків одного центру. рухи й постави апостолів повторюються. Сцена ся символічна—вона показує не встановлення свхаристії на тайній вечері, а догмат що

Образ Євхаристії у вітварі св. Софії.

виявляється в церковному обряді, нижче йдуть постаті св. отців-літургістів, що нагадують своїм суворим виглядом і виконанням деякі ранні, ще первовизантійські типи. Таким чином, Київо-Софійські мозаїки затримали в своїх формах спогади про блискучу пору класичної умілости і тим тільки ствержують передншу увагу про звязки нашого мистецтва з спадком класичного світу. Взагалі ж наші мозаїки мають незвичайну барвистість і до них не дорівня ні одна з зацілілих від X—XI вв. византійських декорацій.¹⁾ В деяких образах ввижається особливий аристократиз, виявлений в шляхетних типах, красних по-

Фресковий образ Розп'яття в св. Софії.

ставах, в оджах і рухах, в добірности кольорів і між иншим—в червоних лініях рисунку, відомих у придворних царгородських майстрів.

¹⁾ Окрім хіба церкви Дафнійської біля Атен; а ще заціліли від тої пори стінописи в Фокидському монастирі св. Луки, в Никейській церкві Успенія, в Новому монастирі на Хіосі, в Монреальській палацовій каплиці, в Венеційському св. Маркові й др.

Св. Софію прикрашено ще величезною силою мальовил, роблених леймовими (клевними) фарбами на свіжій ще тинковці. Фарби стіна вбрала в себе, і вони зблідли, але, пройшовши в глиб тинку, вони зміцнилися і не загинули. Їх, одначе, в 1843 р. було перемальовано незграбною рукою нетямущих майстрів. Підмальовка знищила первісні кольори, але композицій не торкнулася, так що у нас ще є можливість скласти уяву про дійсний стан софійської стінописи, тим більше, що де-яку частину малювань було залишено без підмальовок. В цих числених фрескових сценах (їх кілька сотень) відбилися святе письмо, християнська догматика й історія, апокрифи та життя святих. Головна просторинь собору під бансю, що уявляє з себе хрест в плані, дає сцени страстей Христових, між якими сцена Розняття визначається своєю складною композицією і шляхетним укладом ліній та постатей.

Пресв. Діву приводять до храму, ангел подає Діві їжу. Фреска в св. Софії.

Благовіщення—фреска св. Софії.

Майже кожна нава і хори мають в св. Софії свою систему стінописи: праворучня бічна нава за головним вітварем присвячена життю Пресв. Діві, де повно апокрифичних подробиць (з евангелії Якова та инш.). Тут Яким з отарою в степу і Ганна перед пташиним гніздом і зустріч обох їх в Золотій Брамі. Різдво Богородиці, Введення до храму, прислужування ангелів Пресв. Діві, передача Діві пурпуру, заручини Богородиці, Благовіщення, Лобзання Елисавети... Благовіщення подається за апокрифом: не в хаті, а серед гір, біля криниці, яку в

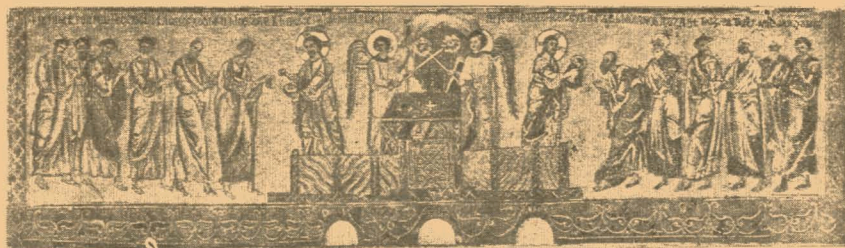
св. землі показували на ту пору прочанам і яку бачив наш подорожник Данило. На хорах знов представлено сцени євхаристичні—тайну вечеру, переломлення хліба в Емаусі, чудо в Кані та старозавітні прообрази Євхаристії—трьох отроків, Аврама з трьома ангелами і т. ін.—це тому, що на хорах звичайно слухав службу Божу і приймав причастя князь та його двір (як у Візантії). Звичайні вірні стояли внизу—в середині чоловіки, з боків жінки, і тому ближче до середини на стінах змалювано св. мужів, а далі—св. жінок, і тих і других дуже багато; кожен з них вбраний по своєму чинові, при тому всі мають круглі лиця, широкі очі, повні губи, червонувато-сині рум'янці, короткі зачіси, клясична візантійська одежа.

Між иншим серед цих поодиноких святих під хорами на полудневій стіні, де незугарні малярі вмістили в 1843 р. образи св. Віри, Надії й Любови з матір'ю їх св. Софією, був портрет князя Ярослава Мудрого з родиною, відомий з одної старовинної його копії.

Портрети кн. Ярослава та його родини. Копія з колишньої фрески в св. Софії.

Фрески і мозаїки були в багатьох київських церквах, але тепер заціліли почасти лиш в Михайлівському монастирі в Києві та в церкві св. Кирила. Обидві ті стінописи цінні тим, що вийшли з рук місцевих, а не грецьких майстрів: на них славянські написи, а крім того руку місцевих артистів видають спосіб компоновки, кольористики і зміст саміх образів. В мозаїковому образі Євхаристії в Михайлів-

Мозаїковий оораз Євхаристії з Михайлівського монастиря у Києві.

ському монастирі техніка і стиль інші, як в св. Софії, кольори сіріші і тускніші, постаті непропорціональні з маленькими голо-

вами, руками і ногами і з переплутаними драперіями, але зате вони складніші і дають більше жвавості, руху, грації; на михайлівській мозаїці варта уваги показана там на місці іконостасу вівтарова загородка.

В Кирилівських фресках, що втекли так само від византійського малярства X—XI в.в., переважають різкі тони червоні, жовті, блакитні; на жовтих ликах святих білі оживки, перехід від одного тону до другого позначено різким шрафуванням. Постаті й тут живі, але прості, як на давніших мозаїках. Де-які сцени з життя св. Кирила виконано в місцевих побутових формах (імператор виглядає, наче руський князь).

Фрескові стінописи знаходилися в Острі, в чернігівському соборі й Єлецькій церкві, в Овручі, знайдені під час розкопів в Білгородці й Києві. В Білгородці між иншим добуто дивні золоті фрески, нігде більше невідомі, а в Києві фрескові фрагменти знайдено теж в руїнах свіцьких будинків. То вводить нас до кругу не-церковних стінописів, єдиним зразком котрих може уважатися нині декорація—сходів на хори Софійського собору.

Стінопис сходів уміщено в двох фронтних вежах собору; зміст стінописи взято з тодішнього двірського побуту: тут змальовано полювання, усякі святочні забави, мітологічні мотиви і т. ин. Полювання йде на конях і піхотою на всяких звірів і, між иншим, з прирученими пардусами, про що згадує Володимир Мономах в своїй науці

дітям. На стрільцях і мисливих убрання таке, в якому византійці змальовували скитів і гладіяторів. Через те думають, що ці ловецькі сцени відбуваються не в полі і в лісі, а в двірсько-

му циркові, і то правдоподібно, бо на одній з картин показано цей самий цирк з льюжою князя чи царя, а крім того подано сцену приготування до ристань на конях; гладіяторських перебіяників та забави з музиками і танцями: один музикант грає на бандурі, другий на „дудах“ (часто згадувані „сопілі“, чи „свірілі“), другі плещуть в долоні, а танцюристи йдуть є танець, спустивши рукави. Тут же пока-

зано колядників, що несуть дар—свинячу голову й шинку і жартівливу боротьбу двох людей, що забавляються собі перебравшись козою вввер-

нутих кожухах як то досі у нас буває на святах; та представлено й усякі фантастичні істоти—грифусів, двооголових чудищ й инш.

мотиви, що прийшли з ор-

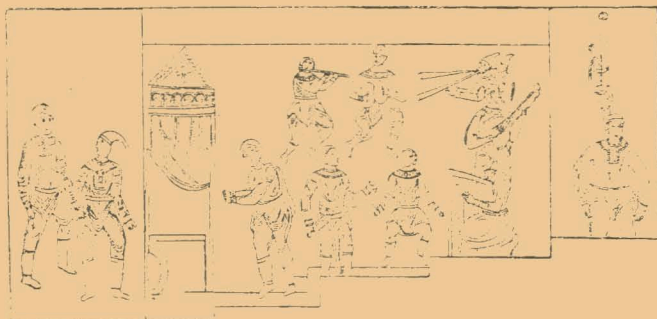
наментики східних народів, як і самі сцени ловів, котрі були відомі ще давніше на геленістичному сході, а після у Византийців, південих

словен і у західних народів. Такі самі стінописи були в палаці царя Бориса Болгарського, та заціліли в Палятинській каплиці в Монреалі і в деяких византийських хроніках (Манасії, в рукоп. Скіліци).

Фрески та мозаїки в ширшому ужитку заступалися мальованими образами та мініятюрами рукописів. До св. образів була велика шана, так що наші проповідники навіть докоряли латинам, що вони не досить шанують свої ікони, а слово Іларіона зове Київ „градом освященим іконами“, бо в йому, за прикладом византийських міст, ікони було виставлено на вулицях. Про те ікон тієї пори до нас не доховалося, як що не рахувати кількох грецьких ікон XI—XII вв.

Грецькі ікони мають прикмети спільні з фресками й мозаїками—відповідну кольористику на золотому тлі, і спосіб давати фігури сілуетом на контуровому рисункові, а також—загальну монументальність тинів.

В писаних звістках є багато згадок про мотиви колишньої української іконографії і про способи письма; треба зазначити, що серед сюжетів були свої улюблені: Владичиця, Спас, Дітеус, Миколай, Варвара, Юрій, Дмитро, Микита та ин., а серед них і свої національні святи і національні свята, як ст—Покрова, Антоній і Теодосій, Борис

забави музиками, танцями й инш.; з фресок на Софійських вежах.

Забави з „козою“. З стінопису на вежах Київськ. Софії.

Забави з „козою“. З стінопису на вежах Київськ. Софії.

2432128

і Гліб. Чужих святих іконописці містили в своїй рідній обстановці, надаючи прикмет, якими було оточено їхні культи: Микиту заставляли бити нечистого, архангелів містили серед гадів і античної горгони на так званих змієвиках і т. д. Про образи святого письма доховалося багато легенд, які донесли нам імена де-яких іконних творців, як от Мойсея, Алімпія Печерського, Аврамія Смоленського.

Що до староукраїнських рукописів, то тут ми щасливіші, бо від XI—XII вв. дійшло до нас як раз де-кілько незвичайно цінних пам'яток, ще й багато оздоблених пишними мініатюрами та орнаментами. Книжки були в давнину дорогим скарбом, то ж не диво, що їх щиро оздоблювали, але ці оздобы ще більшої цінны набувають для нас тому, що церковне малярство підлягало певним каноничним приписам, а тут ілюструвався той чи инший текст цілком вільно, і через те в рукописах маємо сліди справжньої артистичної творчості. Мініатюри українські утримують високий артизм класичного стилю поруч з багатством византийських іконографічних форм, а разом з тим мають свою власну маніру, виявляю в иншому, ніж в Византії, кольориті та в инших мотивах. Наприклад, знаменитий „Ізборник Святослава“

Мініатюра (св. Лука) з Євангелія Остромирового.

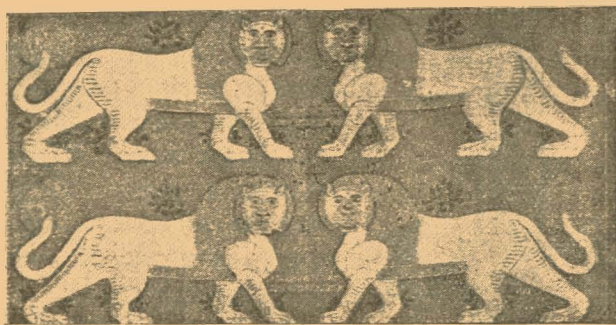
р. 1073 має місцеві відмінні в портреті родни князя і в образкові трюхверхої, як де-хто гадає, церкви, звідкіля виходить духовенство і нарід.

Другий рукопис Остромирове євангеліє (р. 1056) в своїх коштовних образках євангелістів та в орнаментах дає незвичку сміливість фарб; техніка ж мальовання нагадує тодішні емальові образки на золоті: рисунок зроблено золотом і фарби поміж нем покладено без жадного тінювання. З окрасами Остромирової євангелії звязані теж образки колісь славного своєю оправою євангелія Метиславового. Були в рукописах і образки історичних подій, напр., до оповідань „Слова про похід Ігоря“, але вони дійшли до нас в пізнішій редакції, приточеній до сказання про Мамасве побойще.

Орнаментация рукописів часом заховує в собі старі поганські мотиви звірів, рослин, реміня, що переплітаються поміж собою, перемішуються і готують витриманий стиль, званий тератологічним або звірячим, хоча власне звірячих форм на Україні мало Турівське євангеліє (Добрилове й ин.). Орнаменти з плетінок, переплутані з звірячими формами, вже ми бачили на обковці Чернігівського рогу, але в XI—XII в. вони ближче стояли до орнаментики Скандинавської й взагалі західної, котра всіх тих кентаврів, єднорожців, сиринів, гріфусів та інших монстрів, що так були до смаку варварському світоглядові, взяла від візантійців. Цей стиль романського заходу, запанувавши по Європі, відбився у нас в XII—XIII в.в., але українські пам'ятки дотримували самобутности, напр., вони ніколи не звязують орнаментациї з літерами, уникають людських постатей і гвіздків, чудища розгинають на частки і уживають своїх червоно-синіх, блакитних і золотих кольорів.

Багато спільного з рукописними окрасами мали й тодішні візантійсько-українські тканини, що були славні на весь світ. Своїми малюнками вони відогравали ту саму роль, що пізніше *итихи* (гравюри); через них ширилися іконографічні й інші новини. У нас в великій славі бу-

ли т. зв. *паволоки* (шовкові тканини, шиті і заткані золотом і сріблом з перлами). Цими тканинами багаті люди прибірали собі світлиці: були ще луди (пізніші лудани, ковані золотом і сріблом),

Зразок візантійської паволоки.

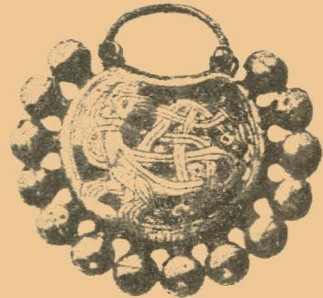
оловіри, оксамити, камки. Де-що з тих тканин заціліло в музеях та на мощах святих. Мальовничі оздобы візантійських тканин з образами звірів опанували уявою Русі й відбилися в білінах (про Чурила Пленковича). Тканини та вишивання взагалі дуже любили, й Ганна, сестра Володимира Мономаха, була навіть запровадила у Києві школу з навчанням шиття. Русько-візантійські тканини, були звані далеко на заході; про них свідчать згадки середньовічних поетів; те ж саме було і з шкірами, котрі йшли до вжитку західнього лицарства.

Але особливої слави набрали у нас і на чужині назвичайні ювілерські вироби з золота, срібла і емалів. З одного боку тут жили корсунські архаїчні форми (мосяжове кадило з Київщини з неформеними різьбами, фігуровні рукомийниці у образі кентаврів, грифусів, хрести нагрудні), з другого велелінна емальєрська техніка з загородок, що спроваджувала споживачів і майстрів на шлях розкошів і великої вибагливості; контури таких емальєвих образків не вижолоблювалися, а городилися з найтонших пасмочок металю, укладених ребром, і між тими загородками насипалися емальєві порошки, котрі після розтоплювалися. Найзначнійшою памятною українського емальєрства будуть речі зі скарбу найденого р. 1889 у Києві. Це золотий вінець чи корона з де-кількох дощечок, звязаних завісками. Образки сих дощечок мають словянські написи, переплутані форми византійських уборів, скорочення византійських типів, пістроту фарб. Сюжет, уміщений на діадемі в цілому складає сцену, так званого, Деїсусу, чи молитви перед Христом Богородиці, Предтечі, архангелів та Петра й Павла, т. є. тих самих особ, що ікони їх входили в склад найдавніших іконостасів. Можна назвати ще багато інших предметів тої самої роботи—шійних

Енкольпійон, відливаний з міді хрест на перса.

ланцюгів, ковчків в формі колodочки, варучників і хрестів— (між ними хрест св. Євфросинії Полоцької, котрий має підпис майстра Богші). Інші емальє робилися не в за-Київський ковток з золота і з городках, а вижолоблюванням ямок, які заливалися ріжними кольорами або одним чорним тоном (нієлі). На таких вичернених предметах давалися ріжні мотиви свіцькі, наприклад, скоморохи, стрільці, звірі.

Київський ковток з золота і з емальєю.

До ювілерського діла належаться й так звані філіграні чи скані, зложені із висуканих золотих ниточок, приплющених молоточком в горошкваті (філігранові) чи зерняткові форми.

Ще наша давнина знала ковані й видлигані металюві речі, енкольпійони (хрести на груди) ріжних форм і техніки з образками свя-

тих, „змієвики“ (з забобоними примовами й образками відворотних поганських сил—гадів, медузи), гробниці святих (Володимир Мономах на гробниці Бориса і Гліба, розклепал дески сребряная, позлати. ісковав убо святия по ним іздражав і позлатив). Сі вироби мали звязок з добрим артистичними традиціями, бо ще Володимир був вивіз з Херсонесу і поставив в Києві коло Десятинної церкви чвірку коней мідяних й дві „капиці“ (статуї) поганських богинь (Сузд. літопис), в котрих наші майстри мали безпосередній звязок з староантичною плястикю, бо ті коні й капища по византійських і інших середньовічних містах стояли від класичної пори. У звязках з класичною штучкою нічого дивного нема, бо Русь йшла за античною традицією віддавна, бо античне насліддя утримувалося на наших землях ще від часів Геродота, а в X—XII в. мало ожити через Византію, в якій містецтво в Xв. розцвіло тому, що звернулося до давніх зразків класичної та геленістичної пори.

Різьба, взагалі, була у нас популярна: її знають великоруські „биліни“, а також ми маємо і кілька славних зразків такої різьби на мармурі і шифері, напр., різьба так званої домовини Ярослава або на гробницях, відкритих в Десятинній церкві. Домовина Ярослава має античну форму і прикрашена образками старохристиянських символів—мотивами винограду (Христос про себе казав, що він—лоза), ципрусів (символи смерті), риб, хризм (ініціалів Христа, злитих з хрестами). Гробниць таких є де-кілька, вони висікалися під впливом Царгородських, Солунських та Сирійських.

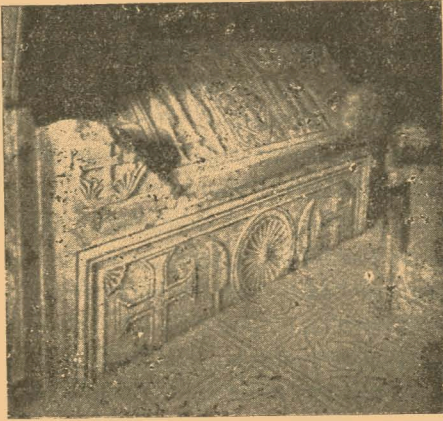
Окрім домовин залишилися ще ковані чи оздоблені різьбою плити з образами святих, як от плити Михайлівського монастири з фігурами св. Іздців — виробленими правда примитивною ремісничою підупалою технікою, плити лаврські у Києві з образом Вакха, що їде на пантері й левові й друга з Самсоном, що боре лева — (стилю XI—XII в.), орнаментовані числені плити на хорах Софійського собору прикрашені плетінками, хрестами, розетами як раз подібниме до таких самих в соборі св. Марка в Венеції; є ще різьблені в камені маленькі образки й т. и.

Ці плити становлять початок тим численим і пишним формам камяної різьби, що зпопуляризувалися трохи згодом на півночі в Суздальщині, та у нас в Галичині й в Холмі в звяз-

Св. Іздці. Плоскорізьба в київському монастирі св. Михайла.

ку з різьбами романських церков північної Італії, Франції та нідерландських країв.

Так звана „Домовина Ярославова“ у Києві. То глиняних образків, що дають нам матеріал до пізнання колишньої іконографії. Ті образки, однак, не поливані, а плитки, що йшли на стіни і підлоги, мали різнокольорову блискучу поверхню, а часом і розмальовувалися орнаментами. Знаходилися між них і такі, що мали на собі образок давнього українського герба чи князівського родинного знаку, а також підробки під мармур. Часом такі плитки дробилися й з них викладалися наче б то мозаїкою цілі цокли стін і підлог, як то бачимо в вітварі Софійського собору.

Всі, виравді, пишні форми колишнього українського життя засвідчено силою пам'яток, а також джерелами літературними й оповіданнями чужинців, які кажуть про Київ, що він був суперником Царгороду ¹⁾. Київ був світовим ринком на східні і західні продукти; життя було в йому веселе й багате. Ось як автор XII в. каже про життя кнївського багатиря: „Він живе багато, ходить в багрянцях і паволоках, має тучних коней, прикрашених золоченим нарядом, з позолоченими кульбаками. Переднім виступають раби в золотих гривнях, а позаду йдуть другі раби в намистах і обручах. За обідом йому подають в посуді, скованому з срібла й золота; багатому готують одр з паволок, і раби служать йому, „махаяще со усердием“... Не диво, що попавши в такий осередок, військо Болеслава Хороброго не схотіло вертатися додому. У Києві взагалі пробувало багато чужоземців, і

¹⁾ По Адамові Бременському.

зносини з чужими краями, не тільки східними, а й західними, були дуже жваві. Віра латинська („варяжська“) і грецька перемішувалася, і навіть заснування великої святині—Печерського монастиря, було зв'язане з обома тими течіями; з одного боку, Богородиця присилає майстрів з Царгороду, а з другого—варяг Шимон виявляє ініціативу в будівництві храму і дає на його своє предківське княже добро. Знов же князь Роман Мстиславович засновує школу, де вчать латини.

Україна навіть впливала культурно на чужі землі і передавала туди свої вироби: на заході знали руські тканини, шкурп, емаль ¹⁾, на портретах західних цесарів бачимо убрання руських князів (кереї, вінці, гривні), в їхніх книжках ²⁾ здибаються мініатюри наших малярів, а в церквах фрески і образи української роботи. Мало того, при дворах де-яких королів (угорських і польських) лунала староукраїнська мова.

Київ був головним осередком колишньої нашої византизмованої культури. Новгород, Ростов, Суздаль, Володимир на Клязьмі в осередках Великокорущини відбивали на собі ці впливи. Храми св. Софії після Київського були покладені в Полоцьку, Путивлі, Новгороді, Володді. То був релігійний і громадський палядій всіх земель, де руське плем'я сиділо віддавна, навпаки новопозаймані великорусько-фінські землі таким палядиумом зробили Успеніє, теж занесені з Київа (а сюди з Царгороду з Влахери). Північне життя, взагалі, складалося під впливом української культури; про те свідчать численні грабунки нашої столиці північними князями, а також і устрій давніх північних міст (Андрій Боголюбський, напр., заніс у Володимир Золоті Ворота й церкву Успенія і навіть назви річки Либеді, Печерний город, Ориніні ворота). Туди на північ попливуть згодом всі византийсько-київські реліквії, наші артисти, письменники, митрополити і вся культура, щоб створити силу орієнтальній Москві. Сама ж Київська українська земля, після татар підпадає під нові впливи і утворює в себе культуру туди західно-європейського, яку і передала нашим часам.

¹⁾ Звістка Теофіла Пресвитера.

²⁾ Єгбертовий псалтир і Трирський.

Киевский
Аукцион

Ф. № 3

Акт № _____

Порядковый № 46

Цена 10 крб. _____ коп.

Магазин № _____

облнниготоргу

4 в. д. Зам. 6662-82 р.

✓ n/08

20
158043/10.18

~~10~~

ВИДАВНИЧЕ ТОВАРИСТВО
„КРИНИЦЯ“
— — Київ — —
Нестерівська, 27.

10
~~158043/21~~

1 крб. 50 к.